
R. Brody, The Geonim of Babylonia and the Shaping of Medieval Jewish Culture

Review by: יורם ארדר

Zion / ציון, Vol. (תש"כ), חוברת א (סה), pp. 113-116

Published by: [Historical Society of Israel/](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70041106>

Accessed: 28/11/2011 08:10

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

לאחר יותר ממאה שנות מחקר של גניזת קהיר, ובעקבות החשיפה מחדש של גנזי רוסיה לציבור החוקרים, מתבקשת מאליה בחינה מחודשת של היצירה התרבותית בבבל בתקופת הגאונים. ברודי בעצמו קבע, כי מאז מחקריהם של ל' גינצבורג ושי' אסף לא נעשה ניסיון להציג את היצירה הספרותית בתקופת הגאונים בכללותה. ברודי זיכנו בעת ובעונה אחת בספרו המקיף באנגלית, הנדון כאן, ובמהדורה עברית מקוצרת של מחקר זה. במהדורה העברית שולבו דוגמאות מייצגות של סוגי הספרות העיקריים שנכתבו בתקופת הגאונים.¹

הספר שלפנינו מחולק לשלושה חלקים. ברודי בחר שלא לפתוח מיד בהצגת ספרות הגאונים, אלא הקדיש את החלק הראשון להצגת הרקע ההיסטורי של התקופה שבה נכתבה ספרות רבת אנפין זו. חלק זה מקיף יותר משליש הספר. הקורא ימצא בו, בין השאר: דיון בהגדרת תקופת הגאונים; ניתוח המקורות העומדים לרשותנו – איגרת שרירא גאון, סיפור נתן הבבלי ותעודות הגניזה; והצגת מוסדות ההנהגה השונים בתקופת הגאונים ומערכת היחסים שביניהם. ברודי מאמץ את דעתו של שי' אברמסון, שמעולם לא פורסמה בדפוס, ש'מנהג של שתי ישיבות', הנזכר במקורות הבבליים, מתייחס לישיבת סורא ולישיבת ראש הגולה שפעלה בצלה, ולא לישיבות סורא ופומבדיתא. דברים אלה עדיין צריכים ראיה. תחת הכותרת 'מאבק במינות' ימצא הקורא דיון ברקע לצמיחת התנועה הקראית ולהתמודדות של הרבניים עם תנועה זו.

ברודי סבר שהצגת הרקע ההיסטורי שבו פעלו היוצרים בתקופת הגאונים תסייע לקורא להעריך את היצירה שנוצרה באותה עת. לעניות דעתי, אין פרק זה משיג את ייעודו במלואו. כאמור, מחד גיסא פרק זה הוא חלק נכבד מאוד מהספר, ומאידך גיסא צר היה המקום מלהכיל דיון היסטורי ממצה של תקופת הגאונים. המחבר בעצמו מלמדנו שלא התייחס להבטים כלכליים וחברתיים של התקופה הנדונה. במספר סוגיות שבמחלוקת העדיף ברודי לקבוע את עמדתו ולהתעלם לעתים מספרות מחקר קודמת. כך, לדוגמה, לא התייחס לניסיונו של מ' גיל לאתר ידיעות ממקורות מוסלמיים על ראש הגולה בוסתנאי, שהנהיג את יהדות בבל בעת הכיבוש המוסלמי של עיראק. לממצאים אלה חשיבות רבה, משום שהם מאירים באור שונה מהמקובל את מערכת היחסים שבין האסלאם ליהדות בעת מפגשם הראשון בבבל.² זאת ועוד, בחירה נכונה יותר של הנושאים הנדונים בפרק הראשון של הספר היתה יכולה להאיר באור בהיר יותר הבטים שונים בספרות הגאונים. אדגים את דברי.

בדיון על הקראות מביא ברודי רשימה של הלכות שבהן חלקו הקראים על הרבניים. לדעתי, טוב היה עושה לו התרכו בהלכות קראיות שבגללן הכניסו הגאונים תיקונים בהלכותיהם בתגובה לאתגר הקראי. בסוגיה זו עסקו וידר וגרטנר.³ דוגמה נוספת קשורה לסיבות שהביאו את סעדיה גאון להקדיש

1 "ברודי, צוהר לספרות הגאונים, תל-אביב 1998.

2 מ' גיל, במלכות ישמעאל בתקופת הגאונים, א, תל-אביב-ירושלים 1997, סעיפים 45–63.

3 נ' וידר, 'ברכה בלתי ידועה על קריאת פרק "במה מדליקין" מתוך הגניזה', סיני, פב (תשל"ח), עמ' קצו-רכא; י' גרטנר, 'למה הנהיגו הגאונים אמירת "אבות" בשבת', סידרא, ד (תשמ"ח), עמ' 17–32; הנ"ל, 'תפלת נחם, שעת נחמה והקראים', סיני, פט (תשמ"א), עמ' קנז-קסד.

ממרצו לכתיבת ספרות פולמוסית ענפה נגד הקראים. לו היה המחבר מעמיק בתיאור אופיה המהפכני של תורת אבלי ציון הקראים שנכתבה בארץ ישראל, אשר יצאה חוצץ נגד תורת הגלות של ישיבות בבל, יכול היה לבסס את המסקנה, שסעדיה גאון יצא למלחמת חורמה בקראים משום שלמד להכיר את תורת אבלי ציון בעת שהותו בארץ ישראל. על הניגוד שבין תורת בבל הרבנית לבין תורתם המשיחית של אבלי ציון בתקופה שלפני סעדיה גאון כבר עמד שפיגל, בהשוותו את איגרת בן באבוי לתורתו המשיחית של דניאל אלקומסי.⁴

בדיון במרכז הארץ ישראלי ניתן היה להרחיב על תרומתה של ארץ ישראל בתחומי היצירה, כדי שנוכל לעמוד על המשותף והשונה בין מרכז זה למרכז הבבלי. מן הראוי היה להתעמק בשאלה, אם אנשי המסורה היו מהרבניים שבארץ ישראל או מהקראים, גם אם לדעת ברודי לא ניתן להגיע לתשובה מכרעת בסוגיה זו. אף לא מצאתי בדבריו של ברודי התייחסות למדרש הארץ ישראלי 'פרקי דרבי אליעזר', שמשולבות בו מסורות מ'ספר היובלים'.

החלקים השני והשלישי של הספר מוקדשים כאמור ליצירה הספרותית שנכתבה בתקופת הגאונים. החלק השני מוקדש לסוגות הספרותיות שנכתבו עד לסעדיה גאון. כותרתו: 'תקופת הגאונים הקלסית'. כאן ימצא הקורא התייחסות לעולם האינטלקטואלי של הגאונים, למגוון השפות שעשו בהן שימוש ולתחומי התעניינותם. ברודי מבליט את השוני שבין העולם האינטלקטואלי של גאונים בבל עד לתקופת סעדיה גאון ולאחריה. דיון מעמיק ימצא הקורא בסוגיית השאלות והתשובות. זהו אחד המקורות החשובים להכרת עולמן התרבותי של ישיבות בבל לאחר עריכת התלמוד. המחבר מעמידנו על הקשיים העומדים בפנינו בנסותנו ללמוד על עולמם הרוחני של גאונים בבל מן השאלות והתשובות כפי שהגיעו לידינו.⁵

סוג ספרותי נוסף שנכתב בראשית תקופת הגאונים הן השאלות – כעין דרשות הלכתיות. לדעתו של ברודי, לא חדרה השפעה ארץ ישראלית לספר השאלות של ר' אחא משבחה, למרות הידיעות על עלייתו של ר' אחא לארץ ישראל. כמו כל הגאונים עד לתקופתו של סעדיה גאון, לא עשה ר' אחא שימוש בתלמוד הירושלמי. חיבורי הלכה ראשונים לאחר תקופת התלמוד הם 'הלכות פסוקות' ו'הלכות גדולות', שנכתבו בתערובת של עברית וארמית. אשר להלכות פסוקות, לדעת ברודי מדובר ביצירה קיבוצית מראשית תקופת הגאונים, ואין לייחסה ליהודאי גאון, כפי שסברו חכמים בימי הביניים.⁶ יש קשר בין 'הלכות פסוקות' ל'הלכות גדולות' המיוחס לר' שמעון קיארא. המיוחד ביצירה זו שמצויים בה אף מקורות ארץ ישראליים.

4 ש' שפיגל, 'לפרשת הפולמוס של פירקי בן באבוי', ספר היובל לכבוד צ' וולפסון, בעריכת ש' ליברמן ואחרים, 'ירושלים תשכ"ה, עמ' רסו-רעא. לאחרונה שיער גיל (לעיל, הערה 2), א, סעיף 183 בהערה, שכן באבוי אינו אלא אחונאי הכהן בן פפא, גאון סורא בן השנים 761-769. אם אכן דברי הפולמוס נגד ישיבת ארץ ישראל שבאיגרת הם דברי גאון בבלי, אזי מתבהרת ביתר תוקף מערכת היחסים הקשה שבין המרכז הרבני שבבבל למרכז הרבני שבארץ ישראל.

5 עבודה חשובה בתחום זה עשה ר' ברודי, בקבצו את תשובות נטרונאי בר הילאי גאון בשני כרכים, 'ירושלים תשנ"ד'.

6 בלאו וס' הופקנס עתידים לפרסם תרגומים לערבית-יהודית של הלכות פסוקות. מבחינה לשונית טקסטים אלה הם מהקדומים שנכתבו בלשון הערבית-יהודית, והדבר מעיד על הצורך לתרגם את ההלכות לשפה הערבית-יהודית כבר בשלבים המוקדמים של תקופת הגאונים.

התפתחות המחקר בעשרות השנים האחרונות מאפשרת לברודי להציג בחלק השלישי של ספרו, באופן ממצה, את תרומתו הייחודית של סעדיה גאון לתרבות עמנו. הקורא לא יעמוד אך ורק על הקף היצירה של סעדיה, אלא גם על היותה פורצת דרך בתחומים רבים. סעדיה הופיע לראשונה על הבמה הציבורית בבבל בעת שיצא נגד עמדתה של ישיבת ארץ ישראל במחלוקת הלוח בשנת 922. הוא הטמיע את תורת ארץ ישראל בבבל בתחומי ההלכה, הלשון, הפיוט והתיאולוגיה, וכאמור, בכל אחד מתחומים אלה פרץ סעדיה גאון דרכים חדשות.⁷ בעודו נאבק בכתביו הפילמוסיים למען המסורת, לא היסס סעדיה גאון להסתייג ממדרשי האגדה. לצד המסורת, הוא עמד על חשיבות התבונה והחוש. סעדיה החזיר את המקרא למרכז הבמה, בתרגומו את המקרא לערבית-יהודית ובכתביו פירושים בשפה זו. לדעת ברודי, ניכרות בפרשנותו של סעדיה למקרא השפעות מוסלמיות ונוצריות.⁸ להשפעה הנוצרית הקדיש ברודי מילים ספורות בלבד, ואין הוא מתמודד לעומק עם השקפתה של דרורי בדבר השפעת הנוצרים על סעדיה.⁹ לספרי המקרא הכתיר הגאון כותרות, וככל שידוע לנו הוא הראשון שהקדים הקדמות לפירושי.¹⁰ גם בתחום ההלכה הראה סעדיה את גדולתו. בין השאר כתב מונוגרפיות הלכתיות, כגון 'ספר הפיקדון', 'ספר הירושות' ו'ספר העדות והשטרות'. ברודי צודק בהעירו שחסרים אנו פרטים ביוגרפיים על סעדיה, אך ראוי היה לציין שאביו של סעדיה נשא בתואר 'אלוף', דבר המעיד על מעמדו הרם בקהילה הבבלית במצרים. ייתכן שידעו זו מקרבת אותנו להבנה, מדוע החליט סעדיה גאון להשתלב בהנהגת המרכז הבבלי ולא בהנהגת המרכז הארץ ישראלי.¹¹ יצירתו של סעדיה גאון השפיעה על הגאונים שכינה אחרי ימיו, וברודי משווה בין יצירתו של סעדיה ליצירות הגאונים שבאו אחריו. לתשומת לב ראוי יצירתו של הגאון שמואל בן חפני, שהמשיך בהטמעת תורת הכלאם בספרות היהודית, בעקבות סעדיה גאון, וגם לא מנע ידו מלהתפלמס עם האסלאם.¹² מן המפורסמות שיצירת סעדיה גאון השפיעה גם לאחר תקופת הגאונים. בהשוותו בין יצירת סעדיה גאון ליצירת הרמב"ם, אמר ברודי, שהאחרון כתב לאחד היחיד והמיוחד ואילו סעדיה כתב לכלל העם. גויטיין גרס 'שבניגוד לתקופת התלמוד שהיתה מצוינת במקוריות וביצירה, תקופת הגאונים והגניזה

7 הסופר המוסלמי מסעודי מלמדנו, שאבו כת'ר יחיא בן זכריא היה מורו של סעדיה בטבריה. היו מי שניסו לזהותו עם יהודה בן עלאן הטברני. לסיכום המחקר בעניין זה, ראו: מ' גיל, 'ארץ ישראל בתקופה המוסלמית הראשונה (634-1099) – מילואים, הערות, תיקונים, תעודה, ז' (תשנ"א), עמ' 284-285.

8 הקרא יעקב אלקרקסאני, בן דורו של סעדיה גאון, מלמדנו בפירושו לבראשית, שדוד בן מרואן אלמקמץ התבסס בפירושו לספר בראשית על פירוש נוצרי. קרקסאני לא ראה בכך פסול והרשה לעצמו לעשות שימוש בפירושו של אלמקמץ. ראו: H. Hirschfeld, 'Qirqisānī Studies', *Jews' College Publication*, VI (1918), p. 40.

9 ר' דרורי, ראשית המגעים של הספרות היהודית עם הספרות הערבית במאה העשירית, תל-אביב 1988, עמ' 156-178.

10 ח' בן שמאי, 'הקדמת ר' סעדיה גאון לישעיה – מבוא לספרי הנביאים', תרביץ, ס (תשנ"א), עמ' 371-404.

11 על התואר 'אלוף' שנשא אביו של סעדיה גאון, ראו: גיל (לעיל, הערה 2), א, סעיף 210.

12 יצירתו של הגאון שמואל בן חפני זכתה לדין נרחב. ראו: D. Sklare, *Samuel b. Hofni Gaon and His Cultural World*, Leiden 1996.

היתה הזמן של גיבוש וניסוח.¹³ עיון בדבריו של ברודי על תורת רס"ג ועל יצירותיהם של ממשיכיו מעמידה באור שונה לחלוטין את תרומתה של תקופת הגאונים לתרבות ישראל. בתקופה זו פותחו סוגות ספרותיות חדשות, שוכללה ההלכה, וההגות היהודית זכתה לפריחה, בעקבות מפגשה עם ההגות המוסלמית.

בסופו של הספר ימצא הקורא שני נספחים. הנספח הראשון עוסק בשאלה אם זכו הגאונים להכרה מטעם השלטון. לדעת ברודי, רק ראש הגולה זכה להכרה מטעם שלטונות בגדאד.¹⁴ בנספח השני ימצא הקורא רשימה כרונולוגית של גאוני בבל. את הספר מסיימת רשימת מונחים עם פירושים קצרים. לאור העובדה שמאז ספרו של ש' אסף, 'תקופת הגאונים וספרותה', לא נכתבה מונוגרפיה על יצירת הגאונים בבבל, מן הראוי היה לדעתי לסיים את הספר בדברי סיכום. בסיכום זה ניתן היה להציג את היצירה התרבותית בתקופת הגאונים בהבט כללי, תוך הדגשת החידושים העולים במחקר שלפנינו. גם היה מקום למפתח מקורות, בהתחשב בעובדה שהחיבור מבוסס על מקורות מן הגניזה.¹⁵ כפי שאמרתי בראשית דברי, מתבקשת מאליה הערכה מחודשת של היצירה הספרותית בבבל בתקופת הגאונים לאחר יותר ממאה שנות מחקר הגניזה. בטוחני שספרו של ברודי ישמש מעתה ספר יסוד ללומדים ולמתעניינים בתחום זה.

יורם ארדר

- 13 ש"ד גויטיין, 'חיי אבותינו לאור כתבי הגניזה', תעודה, א (תש"ם), עמ' 10.
- 14 מתעודה מספר 51, שפרסם מ' גיל, ארץ ישראל בתקופה המוסלמית הראשונה (634–1099), תל-אביב תשמ"ג, ניתן ללמוד על ההכרה של הח'ליפים הפאטימים בגאוני ארץ ישראל.
- 15 לאחרונה הוציא המחבר רשימה ביבליוגרפית של מקורות רבניים מגניזת קהיר: R. Brody, *A Hand List of Rabbinic Manuscripts in the Cambridge Genizah Collections*, Cambridge 1998.